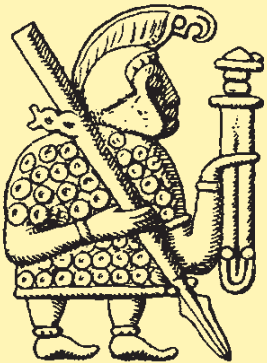

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2020/2

Utgiven av

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i samarbete med Historiska museet.

Fornvännen finns på webben i sin helhet från första årgången och publiceras löpande där med ett halvårs fördröjning: fornvannen.se

Ansvarig utgivare och huvudredaktör

Mats Roslund

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

mats.roslund@ark.lu.se

Redaktionssekreterare och mottagare av manuskript

Peter Carelli

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

fornvannen@vitterhetsakademien.se

Redaktörer

Herman Bengtsson, herman.bengtsson@upplandsmuseet.se

Christina Fredengren, christina.fredengren@shm.se

Åsa M Larsson, asa.larsson@raa.se

Teknisk redaktör

Kerstin Öström

Grävlingsvägen 50

167 56 Bromma

kerstin@vinghasten.se

Prenumeration

Vitterhetsakademien

Box 5622, 114 86 Stockholm

e-post fornvannen@vitterhetsakademien.se

Bankgiro 535-3552

Årsprenumeration i Sverige (4 häften) 200 kronor, lösnummer 60 kronor

Journal of Swedish Antiquarian Research

published by The Royal Academy of Letters, History and Antiquities

Subscription price outside Sweden (four issues) SEK 250:-

Box 5622, SE-114 86 Stockholm, Sweden

FORNVÄNNEN började utges av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien år 1906 och ersatte då *Akademiens Månadsblad* samt *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift*, som båda tillkommit under 1870-talets första år. Förutom i Sverige finns *Fornvännen* på drygt 350 bibliotek och vetenskapliga institutioner i mer än 40 länder.

Tidskriften är referentgranskad.

FORNVÄNNEN («The Antiquarian») has been published by the Royal Academy of Letters, History and Antiquities since 1906, when it replaced two older journals which had started in the early years of the 1870s. Outside Sweden *Fornvännen* is held by more than 350 libraries and scientific institutions in over 40 countries. The journal is peer-reviewed.

ISSN 0015-7813

Printed in Sweden by AMO-tryck AB, Solna, 2020

Markradar infriar klosterlöfte – Koret i Öveds klosterkyrka påvisat under mark

Arkeologerna, Statens historiska museer, genomförde våren 2019 en georadarundersökning i Övedskloster i Skåne. Undersökningen gjordes på uppdrag av Länsstyrelsen Skåne och omfattade också kart- och arkivstudier. Syftet var att identifiera under markytan eventuellt bevarade byggnadslämningar i slottsanläggningens östra delar. Bakgrunden till undersökningen var ett önskemål om att få bygga en ny butik i anslutning till ett befintligt café (Westergaard et al. 2019).

Övedsklosters slott ligger nära Vombsjöns östra strand. Nuvarande corps-de-logi uppfördes 1763–1776. Något tidigare, 1759–1761, tillkom den strax söder om Öveds by belägna sockenkyrkan. Nämda byggnader räknas till den svenska rokokarkitekturens förnämligaste verk. Ritningarna till den nya slottsanläggningen och kyrkan togs fram av Carl Hårleman i samband med att Hans Ramel (1724–1799) förvärvade Övedskloster, men eftersom Hårleman avled strax därpå, blev det hans lärling Jean Eric Rehn som fick slutföra arbetet.

Övedsklosters slott reser sig på samma plats som ett medeltida munkkloster. Av det senare finns ingenting kvar ovan mark. Samma sak gäller för den medeltida stenkyrka som låg på samma plats som rokokokyrrkan. Äldre grundmurar finns emellertid bevarade under kyrkgolvet. Såväl inom dessa som utanför har gravkistor av röd Övedskalksten från 1000- och 1100-talen framkommit (Jenvall 1992). Öveds kyrka torde därmed vara minst lika gammal som klosteranläggningen. Klostret tillhörde premonstratensorden, som grundades 1120 av Norbert av Xanten, ärkebiskop i Magdeburg, och stadfäst 1126. Förutom Övedskloster fanns i Norden premonstratensklöster i Lund, Vå (senare Bäckaskog) och Östra Tömmarp, samtliga i Skåne, vilka således under medeltiden tillhörde Danmark, där främst Børglums kloster var betydelsefullt. Ytterligare ett kloster, Dragsmarks kloster, var beläget i Norge i vad som idag är Bohuslän. Det torde således ha varit munkar från Prémontré, den ort som gett namn åt nämnda klosterorden, som anlade klostret vid Vombsjön (Styffe 1911).

Klostret i Öved benämndes på latin *Insula Sanctae Trinitatis* eftersom det var helgat åt den heliga trefaldigheten och låg på en ö eller halvö i Vombsjön, som då var betydligt större än nu. Det stiftades av ärkebiskop Eskil (ca 1100–1181/82), som förutom byn skänkte biskopstonden från Skytts och Bara härader till munkarna. Gåvobrevet finns inte bevarat, men fundationsprivilegierna torde ha utfärdats i mitten av 1100-talet (DD 1:2 nr 73).

Övedskloster blev med tiden en stor jordägare. Vid reformationen 1536 indrogs förutom klostret också dess drygt hundra underlydande gårdar till danska kronan. Därefter gavs Övedskloster som förläning till olika adelsmän. En av dem var Tyge Krabbe som erhöll egendomen 1594. Under hans tid eldhärjades sätesgården och förmodligen försvann det mesta av klostret då. Tyge Krabbe lät uppföra en ny herrgård 1606. Genom byte 1614 mellan den danske kungen Christian IV och adelsmannen Otto Lindenov och hans hustru Anna Brahe, kom Övedskloster i privat ägo. Otto Lindenov bytte till sig egendomen av kungen mot den plats där Kristianstad nu ligger. Vid Otto Lindenovs död fyra år senare, övertog sonen Henrik Lindenov egendomen, men sålde den 1666 till den svenske fältmarskalken Carl Mauritz Lewenhaupt (1620–1666) (Jenvall 1992; Övedsklosters godsarkiv SE/LLA/31130:01). Lewenhaupt efterträddes av sina båda söner Sten Casimir (1664–1687) och Carl Gustaf Lewenhaupt (1662–1703). Den förste dog ogift och barnlös varför Carl Gustaf och hans hustru Amalia Vilhelmina von Königsmark blev nya ägare.

Från sönerna Lewenhaupts tid finns en avbildning av herrgården med tillhörande ladugård, trädgård med mera. Denna är gjord av Gerhard von Burman (1653–1701). Han var en skicklig fortifikationsofficer, kartograf och tecknare. Ett prov på det senare är de teckningar av skånska byggnader, säterier och herrgårdar som han förfärdigade 1680. Dessa publicerades först 1756 av Abraham Fischer (1724–1775) under titeln *Prospecter af åtskillige märkvärdige byggnader, säterier och herre-gårdar uti Skåne* (von Burman 1957

Fig. 1. Burmans »prospekt» över Övedskloster från 1680. Kolorerat tryck förvarat på Övedskloster. Foto: Alf Ericsson. —The manor in Övedskloster 1680. View from northwest. Drawing by Gerhard von Burman kept in Övedskloster. Photo: Alf Ericsson.

[1756]). Fischer uppfattade ritningarna som ett tillägg till Erik Dahlberghs *Suecia Antiqua et hodierna* och ansträngde sig för att få den tanken accepterad. Han försökte också få de skånska godsägarna att finansiera projektet, vilket flertalet förhöll sig kallsinniga till. Han skaffade emellertid fram medel från annat håll och lyckades värva ett antal sponsorer, vilkas namn graverades på kopparsticken. En av dem var Hans Ramel, även känd som »Bygge-Hans».

På Övedskloster förvaras ett kolorerat tryck av von Burmans teckning (fig. 1). Av detta framgår herrgårdens manbyggnad med tillhörande ladugård och trädgård. Av stort intresse är att ruiner av det forna klostret då ännu fanns kvar ovan mark, närmare bestämt några tegelmurar, belägna mitt emot huvudbyggnaden, på motsatt sida av den flygelomgärdade borggården.

Det historiska kartmaterialet över Övedskloster är tämligen knapphändig. Undantaget en karta omfattar det tyvärr inte själva herrgården med dess omgivning, utan enbart ägorna till Öveds by och angränsande enheter. Undantaget utgörs av en tidigare inte uppmärksammas konceptkarta över Övedskloster från 1726 (LMA 12-ÖVE-4). Denna karta är något av en förklaring till teckningen från 1680 och förvarades före överföringen till Riksarkivet på Malmöhus läns lantmäterikontor. Kartan är upprättad den 30 augusti 1726 på begäran av nämnda grevinna Königsmark. Syftet med förrättningen var att

erhålla den rätta distansen mellan slottet och kyrkan. Distansen *linea recta* var 920 alnar, motsvarande 546 meter, och utgjordes till största delen av den snörräta kyrkvägen. Denna gick genom en åkerväng som kallades Bollvik. Detta namn brukas på nämnda äga ännu idag (muntl. uppg. Otto Ramel).

Av kartans beskrivning framgår följande: På norra sidan av mangården med dess båda flyglar finns en »gammal munkakyrka» varav endast återstår tvenne murar. Precis som på 1680 års teckning har alltså ruinerna av den gamla klosterkyrkan avgränsat borggården mot norr. Detta betyder att klosterkyrkan har stått ungefär mitt på vad som är dagens borggård och varit orienterad parallellt med nuvarande slottsbyggnad, något som stämmer bra med att klosterkyrkogården också har legat här (Jenvall 1992). Ladugården uppges bestå av stenmurade huslängor, vilka till sina lägen gott och väl motsvarar längorna på 1680-talet. Trädgården söder om ladugården sägs vara indelad i kvarter, något som tydligt framgår av 1680 års teckning, medan »Nya trädgården» var belägen öster därom.

Markradarundersökningen utfördes i slotts-anläggningens norra och östra delar. Inledningsvis fanns även den med kullersten belagda borggården med på Länsstyrelsens önskelista, men där bedömdes underlaget tyvärr vara alltför kuperat och stumt. Själva markradarn utgjordes av en en-kanals 500 MHz Noggin Plus från Sensors

Fig. 2. Stående byggnader (beige) i Övedskloster med markradarresultatet från djupskiva 50–60 centimeter (delvis genomskinlig) på ett utsnitt ur konceptkartan 1726. Klosterkyrkans kor med absid syns inom den röda cirkeln. Skala 1:2000. En förstoring av ytan inom cirkeln finns i bildens nedre högra hörn. Skala 1:800. För att underlätta jämförelser med prospektet från 1680 är kartan orienterad med norr nedåt i bild. Bildbearbetning: Henrik Pihl. —Standing buildings (beige) in Övedskloster with GPR data shown on a land survey map from 1726. A chancel and a semicircular apse are visible within the red circle. Scale 1:2000. An enlargement of the area within the circle is in the lower right corner of the image. Scale 1:800. The chancel and the apse were part of the medieval monastery church. In order to facilitate comparisons with the drawing from 1680, the map is oriented north down in the picture. Image processing: Henrik Pihl.

& Software. Databearbetningen gjordes av Immo Trinks vid Ludwig Boltzmann Institute for Archaeological Prospection and Virtual Archaeology (LBI ArchPro) i Wien. För en utförlig teknisk beskrivning hänvisas till rapporten (Westergaard et al. 2019).

Inom ytan närmast slottets corps-de-logi påvisade markradarundersökningen klosterkyrkans kor med absid (fig. 2). Mellan den rundade absiden och koret syns ett hak. Murarna framträder som kraftiga, mörkfärgade reflektioner och kan följas

från ett djup av ca 0,3–1,5 meter under markytan. Den nu genomförda georadarundersökningen kan betraktas som mycket framgångsrik. De två på varandra liggande, parallella murarna bör vara olika byggnadsfaser för samma byggnad, dvs. klosterkyrkan. På ovanstående figur har en djupskiva med klosterkyrkans kor med absid lagts på ett utsnitt av konceptkartan 1726. Där kan ses en kyrkobyggnad som ganska entydigt har sin motsvarighet i markradardata. Det är därmed högst sannolikt att kyrkobyggnadens grundmurar är

bevarade och fortsätter in under borggården. Klosterkyrkan synes ha varit ca 50 meter lång.

Referenser

- von Burman, G., 1957 [1756]. *Prospecter af åtskillige märkvärdige byggnader, säterier och herregårdar uti Skåne, avritade 1680 och från trycket 1756 »med Kongl. Maj:ts allernådigste privilegio» utg. av Abraham Fischer*. Med Karl Ferdinand Lindströms år 1856 tryckta beskrivande text, granskad och framförd till nuvarande tid av William Karlson. Kroon, J. (utg.). Malmö.
- DD = *Diplomatarium Danicum* 1:2 nr 73. Blatt, F. & Christensen, C. A. (red.). København 1975.
- Jenvall, E., 1992 [1956]. *Öved, Övedskloster och Öveds kyrka: En kort orientering*. Ystad.
- LMA = Lantmäterimyndigheternas arkiv: Akt 12-ÖVE-4. Öveds klostrets herregård. Geometrisk situationskarta 1726. Konzept. <https://arkivsook.lantmateriet.se/arkivsook/search.html>
- Styffe, C. G., 1911. *Skandinavien under unionstiden*. Stockholm.

Westergaard, B., Jeppsson, A., Ericsson, A. & Trinks, I., 2019. *Övedskloster, Skåne: Georadarundersökning*. Arkeologerna, Statens historiska museer, rapport 2019:92.

Övedsklostrets godsarkiv i Landsarkivet i Lund (Riksarkivet): SE/LLA/31130:01. <https://sok.riksarkivet.se/digitala-forskarsalen>

Bengt Westergaard

Arkeologerna, Statens historiska museer
Kvarnbygatan 12
SE-431 34 Mölndal
bengt.westergaard@arkeologerna.com

Alf Ericsson

Arkeologerna, Statens historiska museer
Roxengatan 7
SE-582 73 Linköping
alf.ericsson@arkeologerna.com